

УДК 159.9>316.6>316.4

DOI <http://dx.doi.org/10.15421/102007>

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНУ ПОКОЛІННЯ SCIENTIFIC POSITIONS OF THE ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF GENERATION

Довгань Н.О.,

к.психол.н., доц., старший науковий
співробітник лабораторії психології
спілкування, Інститут соціальної та
політичної психології НАПН

України

1511ndovgan@gmail.com

У статті представлено теоретичний аналіз наукових підходів до психологічної природи феномену покоління. Визначено, що утворення гіпотез формування покоління «швидкості пульсу» і «відбитку» та ідентифікація акторів за біологічними, соціальними, культурними, історичними ознаками є результатом особливостей трактування науковцями зв'язків біологічної хронології із соціально-історичним часом.

Встановлено, що наукові різночитання природи феномену та особливостей перебігу взаємодії сучасників обґрунтовуються трактуваннями «покоління, що є результатом дії історії» або «історії як процесу, що формується діями поколінь».

Ключові слова: покоління; наукові позиції аналізу, вплив, історія, гіпотеза швидкості пульсу, гіпотеза відбитку.

Background. We have discussed various markers used to analyse the phenomenon of generation, which mediate approaches applied to the cognition of the psychological nature of this phenomenon. The examined hypotheses on the formation of generations and their characterisation with biological, social, cultural, historical features were formed according to the interpretations of links between biological chronology and social-historical time by different scientists.

The **objective** of the present study is to present theoretical analysis of scientific views on socio-psychological phenomenon of generations in the XIX–XXI centuries.

Method. The general theoretical methods are used in the work: interdisciplinary analysis and synthesis of philosophical, psychological, sociological, anthropological, cultural scientific ideas concerning the researched problems; systematization and generalization of scientific strategies aimed to understand the phenomenon of generation.

Results. As theorizing over the phenomenon had characteristic forms at each stage of social sciences, we identified fundamental markers used to analyse generations: temporal (duration of historical and biological life, a period of dominance), generational rhythms, influences of social-cultural factors, cyclic, linear or spiral development. The selected markers were identified as the source of differences in scientific views: “a generation as a result of the history” or “the history is formed by actions of generation”.

Conclusion. The presented multidirectional scientific views on the phenomenon origin can become the basis for analysis generations from the standpoints of positivist-naturalistic, romantic-humanitarian, cultural-historical and structural-functional approaches.

Keywords: generation, scientific views for analysis, influence, history, pulse rate hypothesis, imprint hypothesis.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Для структурування аналізу феномену покоління протягом XIX–XXI століть науковцями використовувались різноманітні маркери, які й визначали підходи щодо пізнання психологічної природи явища. У спробі віднаходження відповідей на запитання про сутність поколінь значну роль відігравали уявлення про первинність або вторинність взаємовпливів соціально-історичних показників і поколінь. Різниця наукових точок зору, особливості бачення поколінного феномену мали сильні й слабкі сторони, що ставали причиною варіативності систем пізнання.

Необхідно звернути увагу на те, що будь-яке моделювання, схематизація, вибудовування алгоритмів функціонування поколінь так чи інакше мало побічний ефект – спрощення явища, втрату перспектив відтворення комплексного бачення. Але через те, що теоретизування картини феномену мало характерні форми на кожному етапі розвитку суспільних наук, а поступові базові напрацювання наукового пізнання реалізовувались у «тенденціях до абстрагування», розуміння поколінності ставало тотожним віднаходженню зв'язків, одиничного представлення часткових випадків загального (Geyzenberg, 1987). При цьому перехід до пізнання конкретного (покоління) реалізовувався в переході до пізнання абстрактного (знеособленого покоління). Тобто саме в об'єднанні різномірних елементів/процесів, поглядів, у врахуванні і подальшому абстрагуванні досліджуваного явища від безлічі деталей вибудовувались форми наукового пізнання, які синтезували минулі напрацювання і ставали базисом для майбутніх.

Теорії, в яких моделі покоління в науковому баченні вчених відображали принципи існування зовнішнього світу через абстрагування від несуттєвого, представляли сутнісні поколінні ознаки, закономірності виникнення, формування, існування. Теоретичні моделі дослідників розгортали форми життєдіяльності і пізнання, що відповідали «сучасному світобаченню», але при цьому вибудовували похідні похибки між реальністю і теоретичною конструкцією буття, створювали дискусійні «вікна» для аналізу поколінності. Так, питання про часову характеристику (тривалості життя покоління в історії, біологічного життя, терміну домінування), швидкості поколінних ритмів, впливів факторів (зовнішніх і внутрішніх) на формотворення акторів, циклічного відновлення в нащадках характерних особливостей пращурів, лінійності або спіральності розвитку стали джерелом для різних наукових підходів до аналізу покоління як соціально-психологічного феномену. Зіткнення наукових течій відносно первинності утворення феномену («покоління є результатом історії» чи «історія формується діями поколінь») виявилися в наукових трактуваннях агрегованого актора, в яких обсяг впливових зовнішніх/внутрішніх факторів, дієвих механізмів простору поколінь визначались дослідницькими фокусами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор. Вивчення особливостей функціонування поколінного суб'єкта у психологічних, соціально-історичних, культурних ракурсах має тривалу історію, в якій окремі аспекти щодо аналізу покоління як соціально-психологічного феномену були розглянуті в дослідженнях філософів (J. Ortega-y-Gasset, J. Marías та ін.), психологів (В. І. Піщик, М. В. Сапоровська, І. В. Троцук та ін.), соціологів (К. Mannheim, А. М. Свинаренко та ін.), антропологів (М. Mead, G. Murdock та ін.), культурологів (W. Dilthey, П. О. Сорокина та ін.), етнографів (А. van Gennep, Р. Gulliver та ін.), демографів (А. J. Lotka, А. Г. Волков та ін.), політологів (С. В. Анохін, А. Б. Єрмоленко, Ю. О. Левада та ін.). Необхідно зауважити, що в кожен історичний період формувались свої специфічні

ракурси наукових підходів до вивчення поколінь, які відображали загальноісторичні тенденції розвитку суспільства.

Мета статті полягає у висвітленні результатів теоретичного аналізу наукових підходів до вивчення соціально-психологічного феномену поколінь протягом XIX–XXI століть.

Постановка завдання: проаналізувати дослідження феномену поколінь у контексті «гіпотези швидкості пульсу» («pulse-rate hypothesis») та представити альтернативну течію пізнання феномену, що відповідає «гіпотезі відбитку» («imprint hypothesis»).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На межі XIX – XX століть розвиток теорії поколінь відбувався шляхом кількісних, якісних та антропологічних досліджень соціальних, історичних зв'язків, біологічних і вікових констант. Але питання соціально-психологічних особливостей вікових груп, домінантних ідей та ідеалів, характерного реагування сучасників/однолітків на суспільно-історичні траєкторії вибудовування реальності, переплетіння історичності і біологічності ретранслявались у різні теоретичні позиції. Так, кількісні тенденції поколінного аналізу були реалізовані позитивістами в пошуках відповідей на запитання: «Скільки триває життя одного покоління?», «В якому віці покоління набуває соціальної "сили"?», «Як довго триває період історичного домінування покоління, яке створює простір, модернізує минулі форми буття і конструює майбутнє?», «Скільки в середньому років покоління присвячує навчанню?», «В якому віці покоління сходиться із соціальної арени?» тощо. Констатовані у відповідях приблизні значення збільшували суб'єктивність постулатів позитивістів, а певна концептуальна плутанина (щодо 30- чи 15-річного терміну домінування поколінь) ставила у скрутне становище істориків, психологів, соціологів (J. Ortega-y-Gasset, 1923; F. Redlich, 1976). Загалом спроби визначення «часу» поколінь відповідно до розподілу на вікові групи, відліку самостійності, виокремлення факторів, що впливають на набуття здатності приймати вільні, відповідальні рішення, сприяли пов'язуванню швидкості поколінного ритму із швидкістю культурного розвитку. Результати аналізу історичних впливів на становлення поколінь, де війни, суспільні пертурбації відсували або наближували часи дорослішання, набуття/оформлення поколінного образу, прояву неповторних характеристик, можливості здійснення у суспільстві змін, що відповідали поколінному вибудовуванню майбутнього, ставали для науковців стимулом вивільнення від кількісних часових параметрів (становлення і зникнення) поколінь. При цьому розширення переліку ознак поколінної єдності (біологічних, соціальних, культурних, історичних), використовуваних для ідентифікації, сприяло розумінню зв'язків біологічної хронології із соціально-історичним часом. У такому контексті напрацювання J. Dromel (1862) та G. Ferrari (1874) щодо впливу рівня життя на структуру сім'ї, особливостей вікового розвитку та можливостей професійного становлення, переплетіння соціальних і біолого-генетичних ритмів стали передумовами утворення «гіпотези швидкості пульсу» («pulse-rate

hypothesis»), відображеної в теоріях поколінь О. Lorenz (Jaeger, 1985), W. Pinder (1928), J. Ortega-y-Gasset (1923), J. Marías (1961). Цей напрям досліджень феномену поколінь висував припущення, згідно з яким біологічно визначений тридцятирічний ритм прояву поколінь не пояснювався об'єктивними зовнішніми факторами, але доводив природність послідовності акторів (Jaeger, 1985; Fietze, 2009). Для прихильників «гіпотези швидкості пульсу» основними теоретичними постулатами були біологічні інтервали поколінь як інструментарій історичного вимірювання (О. Lorenz) (Jaeger, 1985); люди об'єднувались у поколінну мережу за спільним «метафізичним» досвідом, роками народження в «історично значущий» час (насичений доленосними для соціуму подіями), загальними «ентелехіями» – інтенціями, характерними для певної епохи (W. Pinder, 1928); історичні періоди поколінь ідентифікувались за вибудованими соціальними зв'язками і нормами поведінки (при цьому відлік починався від фокальної дати народження історично значущих особистостей) (J. Ortega-y-Gasset, 1923; J. Marías, 1961); враховувався історичний пульс формування «героїв часу», ступінь соціальної впливовості мережі на історичні події (J. Marías, 1961).

Свого продовження «гіпотеза швидкості пульсу» набула у працях соціальних антропологів, де було здійснено спроби:

- типізації соціальних і вікових систем, визначення шляхів їх розвитку та особливостей функціонування, аналізу суспільних проблем, що мали певну ритмічність виникнення (S. Eisenstadt, 1956);

- визначення сутності ментальних і поведінкових якостей, проявів поколінь у різних історичних умовах;

- визначення характеристик культуротворчих біотипів історичної поколінної спільності (що мали шанси на ритмічне відтворення в нащадках відповідно до ареалу проживання і перебігу процесів асиміляції) (Scheidt, 2014);

- представлення спадкових ознак базису сталого психотипу (за інтелектом і мовою), що ритмічно відтворюється в нащадках (Krzywicki, 2015);

- диференціації психологічної організації поколінь на первинну і вторинну. Покоління трактувалось як феномен, стабільний у часі, як форма організації мас, ритмічне відтворення первинних (біологічних) ознак у молоді та повільних змін вторинних (соціальних) (Le Bon, 1995).

У працях М. Mead першопричинами міжпоколінної дистанції були визначені хвилі соціальних загострень у суспільстві, а ритмічне відтворення культурних кодів старших поколінь позначене, з одного боку, провідними факторами, що опосередковують хід процесів міжпоколінних взаємодій, а з другого – критеріями форм культурних фігурацій, зв'язками змінених соціокультурних систем (Mead, 1999). Покоління як носії культурної пам'яті, традицій і моделей поведінки визначалися як соціальні суб'єкти, які у взаємодіях утворюють культурну пульсацію, ущільнення і розосередження основ минулого (Р. Sorokin). Ритмічне повторення схожих рис прашурів і нащадків було представлено W. Strauss і N. Howe (1991) показником

циклічного розвитку історії, що пов'язує біологічну пульсацію поколінь із психологічною співпричетністю до історії. Відповідно до повторювальних історичних циклів було виокремлено унікальні внески культурних напрацювань поколінь в еволюцію соціуму. При цьому на спіральних поворотах враховувались духовні, соціальні, культурні патерни соціальних взаємодій. Тобто в пошуку закономірностей відтворення ритму поколінь науковцями XIX–XX ст. була визначена впливовість на циклічність акторів зовнішніх суспільних законів і варіативність домінантних норм та соціокультурних стандартів.

Альтернативна течія пізнання феномену – «гіпотеза відбитку» («imprint hypothesis») – була реалізована в пошуках соціально-історичних та соціально-психологічних ознак відмінностей поколінь (Jaeger, 1985). Починаючи з праць F. Kummer (1909), E. Wechsler (1930), J. Petersen (1946), W. Dilthey (2017), в теорії поколінь втратила значущість інтервальність історичного процесу, а послідовність народжень набула форми безперервного потоку без ритму і пульсу. Згідно з «гіпотезою відбитку», покоління було представлене акторами, що вибудовують життя відповідно до умов і вимог епохи під впливами психологічних, національно-етнічних та історичних факторів (F. Kummer, 1909). Вперше прозвучали тези про значущість вражень, отриманих під час дорослішання; покоління трактувались суб'єктами, образ яких оформлюється під впливами історичних подій, і тому, для достовірності аналізу особливостей акторів, необхідно було вивчити проявлені соціокультурні ознаки (W. Dilthey, 2017). Тобто покоління презентувались вторинними явищами, утвореними у процесі розгортання історії – «historical generations are secondary phenomena, brought about through the development of history as a whole» (Jaeger, 1985). Ідею W. Dilthey щодо домінування історичного впливу (прояву поколінності в континуумі історії людського духу) підтримав J. Petersen (1946): впливовими були означені природні, освітні та фактори середовища. Аналіз історичного життя держави вже не обмежувався регламентами історичних ритмів – часу функціонування, а поколінні періоди (молодості, зрілості, старості) втратили стандартизовані часові виміри. Поняття покоління набуло форми мережі когорт, народжених історичним життям, не обмежених часом життєдіяльності, таких, що мали нерегулярні історичні інтервали дієвості та залежали від зовнішніх впливів (E. Wechsler, 1930). Ідея іншого реагування сучасників на загальний історичний імпульс, природність набуття унікального життєвого досвіду і формування поколінних інтересів підштовхнула K. Mannheim (1993) до детального аналізу відбитків значущих подієвих впливів, отриманих у молодому віці та їх систематизації. «Особливий» поколінний погляд на світ, стиль життя за гіпотезою відбитку пояснювався історично діючими соціальними принципами/шаблонами (Jaeger, 1985). Тобто покоління набуло значення феномену, який утворюється під зовнішніми впливами і є лише наслідком історичного розвитку навколишнього простору (Mannheim, 1993). При цьому особливості впливів факторів (подій) на зміни поколінних образів залишались невизначеними.

Незважаючи на поширеність у наукових колах і перспективи отримання відповідей на запитання про походження поколінь, якісні дослідження в контексті «гіпотези відбитку» залишили багато запитань. На відміну від позитивістів, якісне пізнання феномену не фокусувалося на кількісних показниках тривалості поколінь, але означало важливість суб'єктивних факторів формування досвіду, якісних аспектів образу, далеких від шаблонів, жорстких часових конструктів і сталих моделей. З якісного боку відбулось розмежування суб'єктивного поколінного часу життя та об'єктивної реальності існування з акцентом на значущості якісних характеристик поколінь. Поколінний час набув нових вимірів – історичного досвіду і вражень, можливостей і функціональності.

Висновки з описаного дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Після проведеного теоретичного аналізу наукових підходів XIX–XXI століть виявлено різночитання у трактуванні феномену та особливостей перебігу взаємодії сучасників в умовах культурного розвитку і соціокультурної мінливості. Так, з одного боку, «покоління як результат дії історії» було представлене системою взаємопов'язаних і взаємозалежних інтеракцій сприймання досвіду та конструювання нової реальності, з іншого – визначено, що «історія формується діями поколінь», які циклічно проявляють особливості ментальності при загостреннях стосунків із сучасниками, соціальних конфліктах. У перспективах подальших розвідок означені різноспрямовані наукові стратегії «гіпотези швидкості пульсу» і «гіпотези відбитку» –взаємовиключні та взаємодоповнювані – можуть використовуватись при аналізі позитивістсько-натуралістичного, романтично-гуманітарного, культурно-історичного, структурно-функціонального підходів дослідження поколінь.

Бібліографічні посилання

- Dilthey, W. (2017), *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften. I. Abgrenzung der Geisteswissenschaften*, <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Dilthey,+Wilhelm/Der+Aufbau+der+geschichtlichen+Welt+in+den+Geisteswissenschaften/II.+Die+Verschiedenheit+des+Aufbaus+in+den+Naturwissenschaften+und+den+Geisteswissenschaften>.
- Dromel, J. (1862) *La loi des révolutions; les générations, les nationalités - les dynasties, les religions*. Paris, 580 p.; Ferrari, G. (1874), *Teoria dei periodi politici*. Milano-Napoli.
- Eisenstadt, S. N. (1956) *From Generation to Generation: Age Groups and Social Structure*. Glencoe, Illinois: Free Press, p. 24.
- Fietze, B. (2009), *Historische Generationen: Über einen sozialen Mechanismus kulturellen Wandels und kollektiver Kreativität*. Bielefeld: Transcript - Verlag für Kommunikation, Kultur und soziale Praxis, 288 s.
- Geyzenberg, V. (1987), *Steps beyond the horizon ["Shagi za gorizont"]*. M.: Progress.
- Jaeger, H. (1985), *Generations in History: Reflections on a Controversial Concept History and Theory*. Wiley for Wesleyan University, Vol. 24, № 3.

- Howe, N., Strauss, W. (1991), *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York: William Morrow & Company. 350 p., <https://archive.org/details/GenerationsTheHistoryOfAmericasFuture1584To2069ByWilliamStraussNeilHowe>.
- Krzywicki, L. (2015), *Anthropology and psychic races* [*“Antropologiya i psikhicheskiye rasy”*]. Izdatel'stvo Belyye Al'vy, Seriya Biblioteka rasovoy mysli.
- Kummer, F. (1909), *Deutsche Literaturgeschichte des neunzehnten Jahrhunderts dargestellt nach Generationen*. Dresden, Reißner. E.-A. XVI, 720 S., goldgepr. Hln.-Bd. der Zeit.
- Le Bon, G. (1995), *Psychology of peoples and masses* [*“Psychology of peoples and masses”*]. Ed. “Layout”, St. Petersburg, <http://biblioteka.org.ua/book.php?id=1121022780&p=0>.
- Mannheim, K. (1993), *El problema de las generaciones*, Monografico sobre Karl Mannheim Coordinado por Emillo Lamo de Espinosa Reís 62/93 (Revista Espanola de Investigaciones Sociologicas 62 Abril -Junio), p.p. 192–242.
- Marias, J. N (1961), *El método histórico de las generaciones*. Editorial: Revista De Occidente, Madrid.
- Mead, M. (1999), *Culture and continuity* [*“Kul'tura i preymstvennost'”*]. Biblioteka Virtual'noy Pustyni, <http://www.uic.unn.ru/pustyn/lib/mid.ru.html>.
- Ortega-y-Gasset, J. (1923), *Idea de las generaciones. Este ensayo, es la primera parte de “El tema de nuestro tiempo”*, <https://www.ensayistas.org/antologia/XXE/ortega/ortega3.htm>.
- Petersen, J. (1946), *Die literarischen Generationen, en Philosophie der Literaturwissenschaft, de Ermatinger*. 1930. Tracl, esp., México, p. 137–193.
- Redlich, F. (1976), *Generations: A Critique and Reconstruction*. Revue Belge d'Histoire Contemporaine, VII, 1-2, 243-71, https://www.journalbelgianhistory.be/nl/system/files/article_pdf/BTNG-RBHC%2C%2007%2C%201976%2C%201-2%2C%20pp%20243-271.pdf.
- Pinder, W. (1928), *Das Problem der Generation in der Kunstgeschichte*. Europas. Leipzig : Seemann.
- Scheidt, W. (2014), *“General racology”* [*“Vseobshchaya rasologiya”*]. Biblioteka rasovoy mysli. M.: Belyye al'vy.
- Sorokin, P. A. (2017), *“Social and cultural dynamics”* [*“Sotsial'naya i kul'turnaya dinamika”*]. M.: Akademicheskii proyekt. (Teorii obshchestva).
- Wechssler, E. (1930), *Die Generation als Jugendreihe und ihr Kampf um die denkform*. Quelle & Meyer.